

Halgigongu-krossur úr Kirkjubø

Eftir Sverra Dahl

Inngangur.

Nevndur verður í greinini: *Skráseting av færøyskum miðaldar kirkjugripum*, í Fróðskaparriti 24. bók², ein krossur úr Kirkjubø. Hann er merktur á talvuni bls. 88 og í enska tekstinum bls. 108, men í umbrótingini dottin burtur í yvirlitnum.

Við umbering fyri hetta brek skal her, nú høvi so skjótt gevst til tess, verða greitt so greiniliga sum gjørligt frá hesum fyri okkum sjálldsama kirkjugripi.

Eldri frásagnir.

Teir, sum 1709/10 sýna Kirkjubørar kirkju⁴, hava annaðhvort ikki verið varugir við hann, tí at hann möguliga var burturgoymdur, aftaná at kirkjan hevði fingið altartalvu, ið teir umtala — og nú er á Fornminnissavninum (Fms. snr. 680, 681) — ella teir ikki hava hildið hann vera nevniverdan, eins og teir sýnast hava hildið um Kristmyndina (Fms. snr. 241) og Mariemyndina (Fms. snr. 240)².

Men Clemend Jenssøn Færøe, prestur (1706—1766) fer gjøllari um í teirri sýnisfrásøgn, ið hann 1729 eftir áheitan sendir Christian Worm, biskupi (1711—1737). Har veit hann at siga, at kirkjan eigur: *et lidet Træ-Kaars med Messing beslag*¹. Og sama málbering kemur síðan fyri fleiri ferðir í frágreiðingum til biskupa og í rokskaparbókum fyri Suðurstreymoyar prestagjald, til dømis í 1742 og 1767^{I, IV}.

Rasmus Jørgen Winther, prestur (1780—1799) er so mikið

könur, at hann 1782 í roknkaparbókini beint fram sigur: *lidet Træ Kors med Messing Beslag fra Pavedømmets Tiid*^{IV}.

Vit fara nú eini 100 ár fram í tíðina til 1874. Í kirkju-búnaðarlista verður tá umtalað: *1 Korsbilled*, men einki orð um henda her umrødda krossin^{II}.

Eg fati nevnið »Korsbilled« sum Kristmynd, ið er ætlað at hanga á krossi. Sovorðnan kross, ið vanliga verður kallaður krucifiks, t. e. Kristus negldur á krossin, havi eg givið serheitid Krist-kross fyri at skilja hann frá öllum øðrum krossum.

Um henda í 1874 nevnda Kristmynd er tann sama sum *V. U. Hammershaimb*, próstur (1867—1878) umtalar í brævi sínum til Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet, dags. 14.4. 1875⁶, og tann »116 cm høga Kristmyndin«, sum er á savni okkara (Fms. snr. 241) man vera óvist, tí at tað sýnist sum at kirkjan hevur átt tvær. Sí Fróðskaparrit 24. bók, bls. 85.

Harafturímóti tora vit at siga, at tann krossur, sum hann í sama skrivi greiðir frá við hesum orðum: »*Et Kors belagt med tynd Kobberplade (beskadiget)*«, púra vist er tann, ið her verður viðurgjørður⁶.

Tá ið kirkjan 1874 varð umbygd, var neyðugt at töma hana, og allar ognir hennara vórðu sendar til Tórshavnar, har ið tær fyribils vórðu goymdar í »Lagtingets Udvælgsværelse, hvor de forøvrigt ikke kunne blive stående længere end til Lagtinget træder sammen sidst i Juli«, sum teir *Finsen*, amtmaður og *Hammershaimb*, próstur, taka til í skrivi til kirkjumálaráðið summarmáladag 1875. Kirkjumálaráðið sendir málið til Direktionen for Museet for Nordiske Oldsager, nú Nationalmuseet í Keypmannahavn, og tað svarar, at tað fegið tekur ímóti nøkrum av gripunum, millum annað krossinum, og gevur kvittan fyri móttökuna tann 27. februar 1876.

Lýsing krossins.

Skrásettur verður hann á nevnda savni, og fekk savnsnr. D 1150. Her skal bara verða endurtíkið lítið brot úr skrá-setingarbókini:

»Et 18" höit og $15\frac{1}{3}$ " bredt Kors af Egetræ, der paa begge Sider er belagt med tyndt Kobberblik, hvori ere drevne Ornamenter.«.^{III}

Havi 1974 kannað krossin saman við *Niels-Knud Liebgott*, savnvørði, sum eisini hevur fangið til vega tær her nýttu myndir.*)

Krossurin sjálvur er, sum longu sagt, úr eikiviði; krossstavurin og tvørtræið ella armarnir eru blaðað saman. Óll hæddin er 47,0 cm, tvørtræið 40,4 cm langt, og tjúkdin yvirhøvur 2,2 cm. Í lýsingini frá 1876 verður sagt, at báðar síður eru lagdar við koparplátum; tað er beint, bæði framsíða og baksíða eru tað, men lagt má verða afturat, at eisini allar liðirnar eru koparlagdar og prýddar.

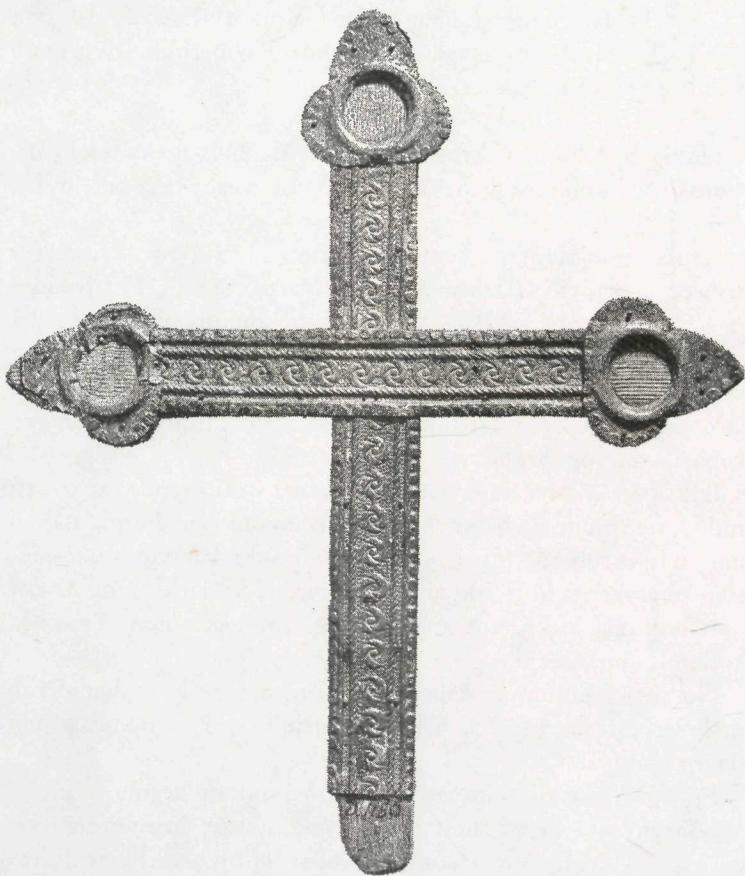
Baksíðan er best varðveitt. Har sæst (sí 1. mynd), at ovasti endi á stavinum og báðir endar á ørmunum eru skornir nakað sum trísmærubløð, tó er ytsta blaðið ikki rundað sum hini, men tungukent. Mitt í hesum bløðum er í koparklæðingini eitt runt hol, ella kulla, við upphevjaðari rond uttanum. Tvørmát kullanna innan er o. u. 3,5 cm.

Nú sæst í kullunum á bera viðin, men fyrr hava har óivað sitið serligir skartgripir, helst skreytsteinar, av einumhvørjum slagi.

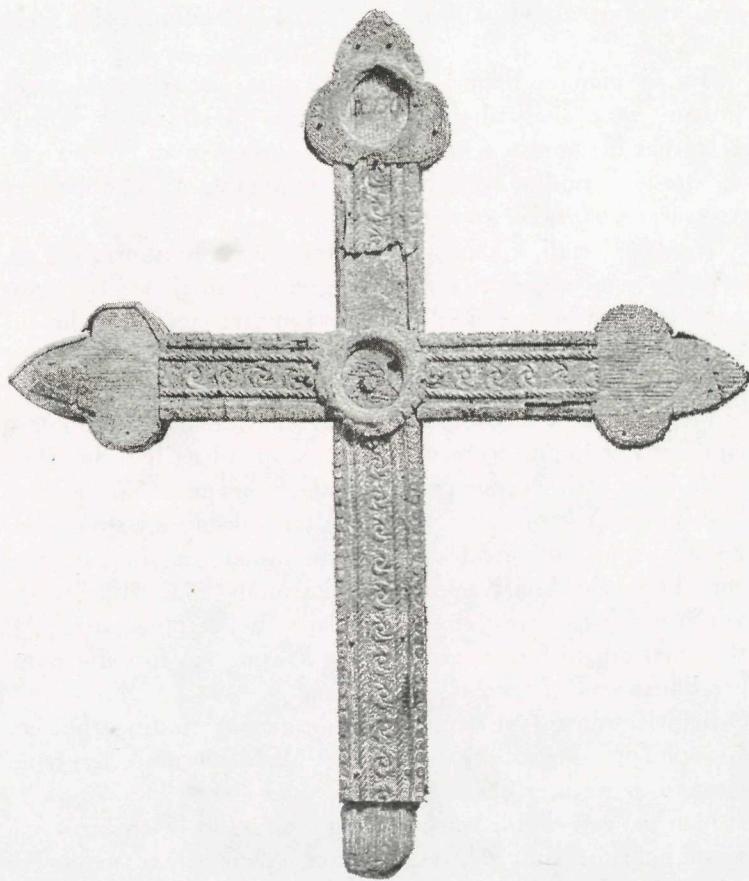
Prýddar eru allar koparplátur við miklum hegni. Á öllum útjaðarum sita tætt í tætt rundir smáknöttir, beint innanfyri er klænur tvinnaður tráður, og eftir miðjuni sera regluliga drivið ella framtrýst blaðverk, ið mest minnir um hvirvirlósur (hvirvelrosetter). Liðirnar eru skreytbúnar við sama tvinnaða tráði og eftir miðjuni við smáblómum.

Framsíðan hevur í ovara enda kllu av sama slagi sum tær á baksíðuni, men hon hevur eisini kllu í samankomingini millum stavs og arma (2. mynd). Við tað at koparklæðingin nú er burtur á báðum armsendunum eru har ongar kullur, tó eru á viðinum skillig rund merki, so at eingin ivi kortini er

*) Fyri henda dugnað veiti eg honum bestu tökk.

1. mynd. Krossur. N M : D 1150. Bakslíða. Mát 1 : 4.
Fig. 1. Cross. N M : D 1150. Back. Scale 1 : 4.

2. mynd. *Krossur. NM : D 1150. Framsíða. Mát 1:4.*
Fig. 2. *Cross. NM : D 1150. Front. Scale 1:4.*

um, at samsvarandi kullur sum tær á baksíðuni eisini hava verið her.

Tá ið Hammershaimb í fyrr nevnda skrivi sínum sigur krossin vera »beskadiget«, sipar hann óivað til at koparpláturnar hesumegin á krossinum eru flusnaðar av tvørtrænum og eitt lítið sindur av sjálvum krossstavinum, tí at annars er krossurin sera væl varðveittur.

At niðari endi á krossstavinum er serliga innskorin og til-evnaður sum tappur ella fótur er greitt, men til hvors? Beinleiðis festingarhol eru ikki at síggja, í minsta lagi nú, og heldur eingin broddur niðast sum til dømis á tí koparkrossi (þjms. 4811), ið avmyndaður er í bók Kristjáns Eldjárns³.

Men fóturin á krossi okkara er so mikið marvaður í niðara enda, at har kunna hava verið bæði seymhol og broddur fyrr.

Tó sigur hesin tappur frá, at krossurin hevur staðið í einum-hvørjum; tað kann hava verið á altari ella á eini stong. Ein høvuðsgripur í øllum kirkjum og bønhúsum var áður, og ofta enn, krossurin á ella uppi yvir altarinum. Men altarkrossar vórðu mangan settir á stong og bornir úti í serligum fórum^{5,8}; tí er mangan torfört at gera av, um krossur við fóti ella tappi er altarkrossur ella halgigongukrossur.

Beint frammanfyri var nomið við, at eingi festingarhol eru í tappinum á krossi okkara, sum vit skuldu væntað, um hann í roynd og veru er ein halgigongukrossur.

Men neyvan skuldi verið neyðugt at fest so lítlan kross við seymi hvørki á altar ellar burðarstong. Aðrir bentari mátar eru væl hugsandi, serliga um sami krossur skuldi verða nýttur í fleiri fórum. Um menn høvdu stong, ið var hóskandi breið í erva, mundi vera fult so lett og trygt at nýta hólkar í staðin fyri seym. Hetta má kortini ikki vera tikið fyri meira enn hugsan, ið tó kann vera á góðari leið.

Við tí í huga, sum fyrr er tilskilað, at Winther metir krossin vera frá »Pavedømmets Tiid«, og at Hammershaimb sigur hann vera koparklæddan, meðan allir hinir eldrú frásögumenn halda hann vera messinglagdan er freistandi at gita, at krossurin upp-runaliga var gyltur, og at tað fyri einum 200 árum síðan enn sást farvegur eftir gylling.

Nærri tíðarfesting er ivasom, men at hann er miðaldarligur er vist, og við fyrivarni man vera beint at siga hann vera frá umleid 1400.

Flestu altar-krossar, um ikki allir, voru ætlaðir at verða sæddir frammanífrá og voru tí vanliga serliga skrýddir á fram-síðuni. Hesin krossur hevur eins vökur serkend skreytpryði bæði á framsíðu, baksíðu og liðum. Tað kann tí helst vera prógv um, at hann er tilætlaður halgigongu-krossur. Hann skuldi vera eins prýðiligr bæði aftan og framman, tá ið hann í skrúðongu varð sýndur millum manna.

Krossburðardagar voru fyrr og eru tað enn eftir katólskum síði serstakar kirkjuligar stórhátiðir og messudagar. Stundum gingu fólk eisini berandi kross um akrarnar, á vári við bœn til Guðs um signing yvir gróðurin, á heysti við tökk fyrir grøðina^{1,7}.

Hátiðarligir krossburðardagar voru, sum vera man, kross-messudagur, 3. mai, og tann dagurin, sum enn í álmanakka okkara eitur »Dýrd krossins«, 14. september. Báðir hildnir til áminningar um, at heilagi krossurin varð afturfunnin.⁷

Týndningarmiklir hjá fólk yvirhovur voru *gangdagarnir*. Fyrsti gangdagur var biðidagurin, Markusarmessudagur, 25. apríl, og teir sonevndu »síðari gangdagarnir«, ið voru mánda-dagur, týsdagur, miðvikudagur fyrir Kristi himmalsferðardag. Um hesar seinri nevndu ljóðaði í forðum fyriskipanin: »*Gang-daga helgi scal sva hallda at vinna scal daga III til middags*«⁵. Síðan skuldi kirkjufólk ið savnast við kirkjuna og við presti, krossum og sakramentum á odda syngjandi ganga halgigongu utan um kirkjuna, áðrenn farið varð í kirkju.¹

Somu síðir voru ivaleyst hildnir í Føroyum eins og aðrar staðir í miðoldini. Gomlu heitini á hesum og flest øllum halgi-og mishalgidögum hava jú hildið sær livandi hjá fólk okkara allar tíðir og gera tað enn.

Halgigongukrossur hesin er, sum sagt, úr Kirkjubø. Har var biskupssetrið, og hann er besta prógvíð fyrir, at har ið hvussu er, hava teir, biskupar, prestar og onnur, ginguð skrúðongu í kirkju og úr kirkju.

Annað prógv fyri tí eru tær steinsett göturnar inni í kirkju-garðinum, sum fornfrøðiligu rannsóknirnar hava fingið undan. Niðan norður frá kirkjuni liggur ikki bara núverandi men eisini forn göta til portrið vestan fyri sethúsini, og haðan bendir forna götan eystureftir innan fyri gamla kirkjugarðs-garðin, allan vegin eystur móti landnýrðingshorninum, har ið tað vísti seg fyrr hava verið eitt annað portur.

Eftir hesum götum og um hesi portur bar teimum sera væl til at ganga hátíðarligar skrúðgongur úr biskupsgarðinum oman til kirkjuna, utan um hana, og aftan á gudstænastuna niðan aftur í biskupsgarðin.

Meir at siga eru niðan úr norðursíðuni á kirkjuni beint utan fyri kirkjudyrnar grundir av bygningi, sum Kommissionsbe-tænkningen umtalar sum »Grundmuret Vaabenhus«⁴. Fyribils rannsóknir hava sýnt, at hesar grundir trúliga eru eldri enn vestari partur av teirri kirkju, sum vit kenna, tí at útnyrðings-hornið stendur inn á sera snøgt og vandaliga steinsettán veg.

Hesin vegur varð funnin norðan fyri og vestan fyri so-nevnda »vápnahúsið«, ið hevur dyr norðureftir, og tað vísti seg, at hann er snøgt 220 cm breiður allar staðir utan har ið núverandi kirkjan er bygd inn á hann. Ein so breiður og vanda-liga settur vegur kann ikki vera annað enn stórt tilætlað skrúð-gongubreyt.

Halgigongukrossur okkara man vera smíðaður o. u. 200 ár aftan á at henda breyt varð steinsett; men bæði eftir henni og teimum götum, her frammanfyri er sagt frá, man hann mangan vera borin fremstur í hátíðarskrúðgongum fagnaður av leikum og lerdum: »Ave crux, ave spes unica; ver heilsaður krossur, ver heilsað einasta vónin!

OPRENTAÐAR HEIMILDIR

- I. Landsarkivet for Sjælland. Bispearkivet. Færørne 1729, 1750—1850.
- II. Landsskjolasavn Føroya. Roknskaparbók 1874.
- III. Nationalmuseet 2. afd. København. Antikvarisk-topografisk arkiv.
- IV. Regenskabs-Bog for Syderstrømoe Kirker 1782 ff. Skjalasavn Suður-streymoyar prestagjalds.

BÓKMENTIR

1. *Bang, A. Chr.*: Den norske Kirkes Historie. Kristiania 1912, bls. 189.
2. *Dahl, Sverri*: Skráseting av færøyskum miðaldar kirkjugripum. Fróðskaparrit 24. bók. Tórshavn 1976, bls. 82 ff, talva bls. 88.
3. *Eldjárm, Kristján*: Ufsakrossinn og fleiri íslenzkir róðukrossar. Gengið á reka, Akureyri 1948, bls. 148 ff, myndin bls. 155.
4. Kommissionsbetænkningen 1709/10. Tórsh. 1934, bls. 113 f.
5. Kulturhistorisk Leksikon, Bd. V, teigur 186.
6. *Patursson, J.*: Tættir úr Kirkjubœar sögu, Tórsh. 1966, bls. 249 ff.
7. *Schindler, P.*: Liturgi. Kbhn. 1928, bls. 280.
8. *Vilhjálmsson, Bjarni*: Róðukrossinn í Fannardal. Árbók Hins íslenzka fornleifafélags, Rvík. 1975, bls. 7 ff.

SUMMARY

This article considers a cross from Kirkjubœur which came to the National Museum in Copenhagen in 1876, collection number D 1150². The author is grateful for this early opportunity to provide a fuller description of the cross. A description to have appeared in the list (p 85) in *Fróðskaparrit 24* (and mentioned in the table, p 88, and summary, p 108, *ibidem*) was misplaced in printing. It is sculpted from oak but covered with thin, handsomely ornamented copper plates (fig. 1).

Older sources describe the cross as brass-plated. From this, one can speculate that it was originally gilded and that the traces of gilding could still be seen two hundred years ago.

The overall height is 47.0 cm, the span of the transverse 40.4 cm and the thickness of the elements 2.2 cm. Front, back and sides are all copper-clad. The uppermost end of the upright and the ends of the transverse are carved with what appears to be a shamrock design. However, the uppermost leaf of the shamrock is not rounded as are the other two, but tongue-shaped. In the centre of each shamrock there is a socket surrounded by a raised edge. It is likely that an ornamental stone or possibly a gem stone was set in each socket. The copper sheathing on the back is intact (fig. 1), but the sheathing on the front is so peeled that the sockets on the arms have disappeared, leaving only the uppermost socket and a large socket at the junction of the upright and the transverse.

The upright has a wooden tang at the bottom, suggesting that the cross either stood on an altar or on a carrying pole. It can have stood on an altar and also have been carried during processions as it is ornamented on both front and back. A dating of 1400, with some latitude, is suggested.

It is concluded that the cross may be the only Faroese processional cross that has been preserved.